

Litvanya'da Kilim Yapım Özellikleri ve Türk Motiflerinin Etkisi

Carpet Weave Art in Lithuania and Influence of Turkish Springs of Action

Galina MIŞKINIENE*

ÖZET

Litvanya'da dokuma ürünlerinden en yaygın olanı havlu ve yatak örtüleridir. Önceleri nadir olarak rastlanan kilim dokuması XIV. yüzyılda önemli bir yer kazanmaya başlamıştır. Litvan dilinde "kilim" yabancı dillerden alınma kelimelerden birisidir. Litvanya'ya kilimler ilk olarak Avrupa'dan (İtalya, Flandra, Fransa) ve Yakın Doğu'dan gelmeye başlamıştır. XV. yüzyılda yerli ustalar dokuma sanatını öğrenmiştir. XVI-XVII. yüzyıllarda ise kilim dokuması çok yaygın bir hale gelmiştir. 1578 yılında ilk önce Vilnius'ta daha sonra ise Kaunas şehrinde dokuma atölyeleri kurulmuştur. Litvanya'da kilim dokuması belli bir sürede Türk motiflerinin etkisi altında bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Litvanya kilimleri, Türk motifleri, Veselovski'ye ait koleksiyon

ABSTRACT

Towels and bedspreads were most popular among textile production in Lithuania. Carpet weave art in Lithuania has started to develop since XIV century and soon it took important place. In Lithuanian language word "carpet" is borrowing. Carpets came to Lithuania from Italy, Flanders, France and Near East. Since XV century local craftsmen have started to weave carpets. During XVI-XVII centuries carpet weaving became well developed branch of arts and crafts. In 1578 Vilnius' and little bit later Kaunas' weaver manufactories were certified. For some period Lithuanian art of carpets was developing by influence of Turkish patterns.

Key words: Lithuanian carpets, Turkish pattern, Veselovskis' collection.

Avrupa'daki halkların Türk yapımı kilim ve halılarla tanışması ilk önce İtalya aracılığıyla olmuştur. (1204 yılında) 4. Haçlı seferinden sonra diğer Avrupa devletleri de Türk halıları ve onların özellikleriyle tanışmıştır.

Litvanyalıların dokuma sanatı geleneksel, kendine özgü ve halk gelenekleriyle çok sıkı bağlantılı olarak gelecek kuşaklara taşınmış bir el sanatıdır. Dokuma üzerinde bulunan nakışlar bitki ve hayvanlarla ilgili motiflerdir. Fakat en yaygın ve popüler olanı geometrik desenler ile bitki ve hayvan motiflerinden oluşan karışık desenlerdir.

Litvanya'da dokuma ürünlerinden en yaygın olanı havlu ve yatak örtüleridir. Önceleri nadir olarak rastlanan kilim dokuması XIV. yüzyılda önemli bir yer kazanmaya başlamıştır. Litvan dilinde "kilim" yabancı dillerden alınma kelimelerden birisidir. Litvanya'ya kilimler ilk olarak Avrupa'dan (İtalya, Flandra, Fransa) ve Yakın Doğu'dan gelmeye başlamıştır. XV. yüzyılda yerli ustalar dokuma sanatını öğrenmiştir. XVI-XVII. yüzyıllarda ise kilim dokuması çok yaygın bir hale gelmiştir. 1578 yılında ilk önce Vilnius'ta daha sonra ise Kaunas şehrinde dokuma atölyeleri kurulmuştur.

Litvanya Metrika'da bulunan dokümanlara göre XVII. yüzyıl başlarında Litvanya ve Polonya Cumhuriyetinde dokuma manufaturası Litvanya Büyük Prensiği mareşali Kristupas Veselovski'ye aittir. Kristupas

* Doç. Dr., Litvan Dili Enstitüsü, Farklı Dil ve Kültürler arası İlişkiler Bölümü, P. Vileišio g. 5, Vilnius, Lietuva / LİTVANYA. galina.miskiniene@flf.vu.lt

Foto. 1 "Kristupas Veselovski'ye ait damgalı kilim, 1637. Vavel Sarayı, Krokuva". T. Mańkowski kitabından: *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII w.* Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich, 1954.

Veselovski'nin eşinin vasiyetnamesinden edindiğimiz bilgilere göre " en güzel 24 kilim Türk örneklerine bakarak işlenmiştir" ibaresi bulunmaktadır¹. Krokuva Müzesi'nde hala bu kilimlerden biri bulunmaktadır XVII-XVIII. yüzyıllarda feodal sarayı hem doku-

ma, hem örme kilimler ile süslenmiştir. Bu kilimler Litvanya'ya Kırım, Yakın Doğu, Türkiye ve İran'dan gelmekteymiş. Bu örneklerle bakarak yerli Tatar, Karay ve Ermeniler de kilim dokumaya başlamıştır. Örme kilimlerinde daha sık yerel ornömental olarak adlandırılan figürlere rastlanmaktadır.

1 T. Mańkowski, *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII w.*, Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich, 1954, s. 71.

Biz bu makalemizde, Litvanya'da kilim yapım özellikleri ve Litvan kilimlerindeki Türk motiflerinin etkisi üzerinde duracağız.

Litvanya Kilimlerinin Tarihi

Dokunan kilimler hem süsleme hem duvarda asılma ve yerde ısıtma fonksiyonlarını yerine getirmiştir. Yerli kilimler çok renkli olurdu. Kilimlerin dokuma malzemesi olarak, en çok yün ve keten kullanılırdı. Yabancı örnekler bakarak kilimlerde bitki (narçiçeği) ve hayvan (tavus tüyü) motifleri kullanılmıştır. Çeşitli kaynakların verdiği bilgilere göre XVI. yüzyılda kilimler, tablodan daha değerlidir. Mesela Litvanya ve Polonya kralı Sigismund II. Augustos'un eşi Barbora Radvilaitė-Goštautiene, Geranainiai Sarayında özel bir dokumacı bulundururdu. Kraliçenin emriyle 1544 yılında bu dokumacı Goštautas ailesi için damgalı bir kilim dokumuştur. Kilimin rengi yeşildi. Kral Sigismund II. Augustos'un kendisi de kilimlerden çok hoşlanıyordu. 1544 yılında Krokua'dan Vilnius Sarayına kilimlerin büyük bir koleksiyonu yollanmıştır. 1548 yılında 'Adam ve Havva' temalı bir koleksiyon yine Brüksel'den sipariş edilmiştir. Dokümanlara göre Grandükün özel bir dokumacısı Rodrikas Dermoinas'tır².

Yine 1553 yılında Litvanya Büyük Prenslüğünün kalem müdürü Radvila Juodasis (Kara Radvil)'in sarayında ünlü Alman sanatçı Lukas Kranach tarafından yapılmış 'Hazreti İsa'nın Ürdün'de vaftizi' adlı tabloya göre dokunmuş bir kilim vardır. Aynı zamanda bu kilimde, reformculardan Martin Liuter ve Jona Fridrich'nin portresi de kullanılmıştır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında kilimler, saray ve kiliselerin defterlerinde de tespit edilmiştir. XVI. yüzyılın son çeyreğinde, veznedar yardımcısı D. Chaleckis'a ait iki tematik kilim koleksiyonu bulunur. Birincisi avlanma sahneleri, ikinci ise İncil'den Samson ile ilgili sahneleri içermektedir. Kilimlerin manzarası, bordürleri Flandra ustalarının yapmış olduğu kilimlerin manzarasına ve bordürlerine benzetilmiştir.

XVII. yüzyılın birinci çeyreğinde, prenses Zavişaitė'ye ait 'Credo' ve 'Evanjelist' adlı iki tematik kilim koleksiyonu vardı. Her iki koleksiyondaki kilimler Zavişa ve Kesgaila ailesinin damgalarıyla vurgulanmıştır. Bu bahsettiğimiz kilimlerde en sık kullanılan renkler mavi, yeşil ve kum rengidir.

En yaygın olan kilimler dekoratif ornömental kilimlerdir. XVI. yüzyılda Ukrayna'daki saray ve kiliselerde bulunan bu kilimlere 'Litvanya'da dokunmuş kilimler' ya da sadece 'Litvanya kilimleri' denmiştir. Bu kilimlerin çoğu saraydaki atölyede dokunmuştur. Bu kilimler sadece duvarlara değil, masa, iskemle ve san-

dıklara da örtülmüştür. Yemek vakitlerinde, kilimlerin üstüne yine işlenmiş havlu örtülmekteydi.. Böylece bu kilimlerin arkası çoğu zaman tek renk ya da ornömental oluyormuş. Bazıları Şarkiyat dokunma nakışlarına bakarak yapılmıştır. Bu kilimlere 'Türk kilimleri' denmiştir³. Türk kilimlerinin fonu çoğu zaman vişne rengi ve yeşil konturludur. Desen olarak sekizgen rozas ya da yıldızlar ile stilize edilmiş çiçek demetleri bu kilimlerdeki en önemli süslemelerden biridir. Mesela Krokua Müzesi'nde saklanan bu kilimlerden birisi düz bitki ornömental süslenmiş, ornöment kompozisyonu simetrik, stilize ve dokunma tarzı doğu özellikleri taşır. Sadece bordürün yukarısında Rönesans dönemine ait motiflerle süslenmiş bir damga bulunmaktadır.

XVII. yüzyılda dokuma atölyeleri sadece yerli pazara değil yurt dışı pazarlara da kilim dokumaya başlamıştır. 1623 yılında Vilnius'ta çalışan çok yetenekli dokuma ustalarından biri J. Litvinkevičius. XVII-XVIII. yüzyıllarda en önemli kilim dokuma manufaktürlerinden olan Bartininku (Vilkaviškis ili), Alytus ve Şiauliai'den bahsetmek gerekmektedir. Manufaktürlerin kurucuları çoğu zaman Litvanya saray adamları oluyormuş. Mesela Oginskiai, Kaişiadoriai iline bağlı Muro Strevininkuose'de, Radvilai ise Moletai iline bağlı Kedainiai ve Dubingiai'de yeni fabrikalar kurmuştu. Bu fabrikalara projeleri çoğu zaman yabancı ustalar hazırlıyordu. Nadiren yerli Vilniuslu ustalar da bu işlere katılıyordu.

Bu yüzyıllarda dokunan kilimler sık bitki ve nadir geometrik ornömentiyile süslenmiştir. Kilim desenleri çoğu zaman şakuli olarak ve ince çiçekli etrafı çevrilmiş olarak görünmektedir. XVII-XVIII. yüzyıllarda halk örtme kilimlerinde (dügünde çeyiz olarak dokunmuş) çiçek, yaprak, saksılı çiçek ve bordürdeki figürlerle dolu motiflere sık sık rastlanmaktadır. XVIII. yüzyılda örme kilimleri Radvilai ve Oginskiai fabrikalarında dokunmaya başlanmıştır. Radvilai ailesindeki örme kilimleri, aileye özgü damgalarla süslenmiştir. Oginskiai kilimleri ise stilize edilmiş bitki ya da halk ve basit Yakın Doğu ornömentiyile ayrılmıştır. Kilim fonu çoğu zaman natürel yün rengindedir. Desenin solgun görünmesi için kahverengi, siyah ve beyaz renkleri kullanılmıştır.

XVIII. yüzyılın sonunda kilim tertibi ve ornömanı çok yavaş değişmiştir. Genellikle Fransa üslubu takip edilmiştir. Leh üslubuna ve oradaki Fars kilimlerinin yuvarlak çerçeveli kabartmasına da özenilmiştir. Desende merkezci yapı yer almıştır. Kilim ortasında simetri olarak stilize edilmiş desen, renklerin kontrastı ve bitkisel motiflerle dolu bordürler yer alır. Yavaş yavaş doğu

2 A.g.e., s. 88.

3 T. Adamonis, K. Čerbulėnas, *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*, T. I. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 189.

desenleri ve doğu yapısının natürelliğine doğru bir gi-diş vardır. Kilimlerin ortasında sepette çiçek, fiyonga bağlanmış çiçek demetleri, çiçek çelengi bulunmuřtur⁴.

XIX. yüzyılda kilim dokuması epeyce azalmıştır. 1831 yılından sonra sadece Eidgevičius fabrikası açık kalmıştır. Bu fabrikada dokunan kilimlerin deseni tam Avrupa tarzıdır. Kilimlerin rengi natüredir. 1840 yılında V. Lopacinskio kilim fabrikası açmıřtır⁵. Burada üretilen kilimler hakkında sadece çok renkli olduklarını biliyoruz.

XIX–XX. yüzyıllarda kilim sanatı pek az değişim gösterir. Daha çok kilimin ev içi uyumuna özen gösterilmiştir. Bitki ve hayvan motifleri yerine geometrik motifler tercih edilir. Duvar kilimleri, yer kilimlerden daha renkli ve karışık desenlidir.

Litvanya Kilimlerinde Doğu Motifleri

Örme kilimlerin yayılması İslam kültürüyle bağlantılıdır. XV. yüzyılda Doęudan Avrupa'ya gelen kilimler özel hallerde kullanılan bir görünüm almıştır. XV. yüzyılda yerli ustaların dokuma sanatını öğrenmesiyle beraber üretimde Doęu üslubu kullanmıştır. Litvanya topraklarında Doęu etkisiyle dokunmuş kilimlerden en çok bilineni örnek olarak yukarıda bahsettiğimiz Kristupas Veselovski'ye ait bir kilimdir. Tahminlere göre, bu kilimi Ermeni asıllı Murat Jakuboviç dokumuřtur⁶. Elbette o zamanlarda bu bilinen tek kilim değildir. Çeřitli rivayetlerde Fars kilimlerinin yanında 'divonai' adıyla bilinen kilimlerden de bahsedilmiştir. 'Divonai' yerli terminolojiye göre Türk kilimleri demektir. Demek ki, hem yerli Doęu etkisiyle yapılmış hem ithal edilmiş kilimler Litvanya'da tanınmaktadır. İlk dönem Litvanya ve Polonya kilim dokumalarında görülen dış etkiler üzerine Polonyalı araştırmacılar Tadeusz Mańkowski ve Ksawery Piwocki pek çok araştırma yapmıřtır⁷. Kilim dokuma aşamasında, yerli ustalar Doęu üslubuna bakmış ancak kendilerine ait motifleri koymaya cesaret edememişlerdir.

Litvanya Büyük Prenslüğünde Doğu etkisiyle yapılmış en güzel kilimler yurt dışında bulunmuştur. Bu kilimlere Londra'daki Viktoryiya ve Albert Müzesi, Paris'teki Sanat Müzesi ve özel koleksiyonlarında rastlanmaktadır (Foto. 2).

Foto. 2 "Kilim XVIII. yüzyıl Londra'daki Viktoryiya ve Albert Müzesi". T. Mańkowski kitabından: *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII w.* Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich, 1954.

XVII. yüzyılda bilinen üç fabrikadan (birincisi K. Veselovski'ye ait – Tykocin, Suraj ve Białystok; ikincisi ise Stanislaw Koniecpolski'ye ait – Broday; üçüncüsü – sahibi ve yeri bilinmeyen bir fabrika) 1. ve 2. fabrikalarda kilim dokunmuştur. Broday fabrikasında XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında Türk dokumacılar da çalışmıştır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Litvanya ve Polonya'da dokunmuş kilimlerde tam Doğu üslubu tutmamaya başlamıştır. 'Doğu' motifleri yanında barok deseni de görülmektedir. Çoğu Zaman Doğu geometrik ornöment Avrupa'da yaygınlaşan detaylarla (saksılı çiçek, bolluk boynuzu, çiçek çelengi) karıřmıřtır⁸. XVIII. yüzyılın başlarında Broday fabrikasında Doğu üslubuyla dokunmuş kilimler vardı. Örnek olarak Krokua'da, Vavel Sarayı koleksiyonunda saklanan Potocki ve Mnişka ailesi damgalı kilimlerden bahsetmek gerekir⁹. Bu kilim dokuma aşamasında Doğu üslubundan tam olarak vazgeçilmemiş, sadece bu üslup sadeleştirilmeye çalışılmıştır. Folklor ve halka ait desenleri natürel olarak İslami anlamı kaybedilmiş sembollerle karıştırılmıştır. Bu dokuma meyli XVIII. yüzyıl

4 T. Adamonis, N. Adomonytė, *Lietuvos dailės ir architektūros istorija*, T. II. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997, p. 272.

5 *A.g.e.*, s. 273.

6 R.R.Trimonienė, "Rytietiřki ir lietuviřki motyvai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės riřtiniuose kilimuose", *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste. Tarpdalykiniai tyrimai*. Merkienė Irena Regina (ed.) Versus Aureus, 2007, p. 517.

7 T. Mańkowski, *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII w.*, Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich, 1954; *Sztuka tkacka w Polsce. Dawna i współczesna. Katalog wystawy: wstęp T. Mańkowskiego*, Warszawa, 1938; *Tkanina Polska*, pod red. Prof. K. Piwockiego, Warszawa: Arkady, 1959.

8 R.R.Trimonienė, "Rytietiřki ir lietuviřki motyvai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės riřtiniuose kilimuose", *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste. Tarpdalykiniai tyrimai*. Merkienė Irena Regina (ed.) Versus Aureus, 2007, p. 519.

9 *A.g.e.*, s. 520.

boyunca Oginskis ve Radvilas'a ait açılmış yeni fabrikalarla beraber daha da artırılmıştır. Her iki fabrikada dokunan kilimlerde orijinal Doğu ve yerli özelliklerine sık rastlanmaktadır. Burada stilize edilmiş ve geometrik Yakın Doğu desenleri kendisine yer bulmuştur. Kilimlerde Doğu desenlerinin yanında, Litvanya halk dokuma ve nakış unsurları yer almıştır. Halk nakışları arasında ikili kuş, ortasında bulunan rozet çerçevesinde saksılı çiçek en popülerdir (Foto. 3).

Foto. 3 "XVIII. yüzyıl saksılı çiçekle süslenilmiş kilim. Vavel Sarayı, Krokova". T. Mańkowski kitabından: *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII w.* Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich, 1954.

XVIII. yüzyılın sonunda ve XIX. yüzyılda dokuma kilimlerinde Doğu desenlerinin yanında Fransa'dan gelen üslup da yer almaktadır. Bu üslupla en çok dokunmuş kilimler Antanas Tyzenhauzas'a (1733–1785) ait fabrikadan çıkmıştır. Bu kilimlerin özellikleri pastel renklerle yapılan desenler ve natürel bitkisel motiflerle dolu kilim kompozisyonu içerir. Bu üstün olan üsluba 'Tyzenhauzas üslubu' ya da 'Fransa tarzı' denir¹⁰. XIX. yüzyılın sonunda Doğu üslubunun kalmamış olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Litvanya topraklarına XIV. yüzyılda gelen kilim dokuma geleneği yıllar boyunca çok değişmiştir. Kilim dokuma geleneği üç döneme ayrılmıştır:

1. XV. –XVI. yüzyıl dokuma sanatında Fars kilimlerinin desenleri ve motifleri tam olarak tüm yapısıyla yerli ustalara örnek olmaktadır. Bu üsluba sıkı bir şekilde bağlı olmuş ve her hangi bir değişiklik yapılmamıştır. XVII. yüzyıl döneminde Fars örnekleri yerine Türk denilen örnekler gelmektedir.

2. XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Doğu desenleri ve yerli halka ait dokuma desenleri birbirine karışmaya başlamıştır. Yüksek sosyete tarafından getirilen Doğu modası ile yerli gelenek karışmış ve özel bir yerli üsluba yol açmıştır (Foto. 3). Niçin bu üslubun tercih edildiği hala bilinmemektedir. Stilize edilen folklor motifleri yıllar boyunca bazen kuvvetli bazen ise hafif derecede olmaktadır. Litvanya'da kilim dokuma geleneği bir taraftan Yakın Doğu öbür taraftan Avrupa'dan gelen etki altında gelişmiştir.

3. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılda 'Fransa tarzı' denilen bir dönem başlamıştır (Foto. 4). Bu dönemde Avrupa'daki en güzel örnekler bakılarak natürel motifler tercih edilmiştir. Fakat XVIII. yüzyılın sonunda sadeleştirilmiş, Doğu üslubuna da bir dönüş olmuştur. XIX. yüzyılda kilim üretimi azalmış, 1831 yılından sonra sadece Eidrişgevičius ve 1840 yılında açılan Lopacinskio kilim fabrikaları çalışmaya devam etmiştir¹¹.

Litvanya'da kilim yapım özellikleri ve Türk motiflerinin etkisi üzerine yapılmış araştırmalar yeni sayılmaktadır¹². Litvanya toprakları tarihsel olarak eskiden beri Polonya, Beyaz Rusya ve Ukrayna topraklarıyla yakın ilişki içindedir. Bu topraklar için kilim dokumasının oluşturulma sebepleri ve özellikleri aynı görünmektedir¹³. Bilim ve sanat koruyucuları hem Litvanya hem Beyaz Rusya topraklarında kilim fabrikaları kurmuştur. Farklı dönemlerde en ünlü ve başarılı olanları K. Veselovski, S. Koniecpolski, Radvilas, Oginskis ve A. Tyzenhauzas'a ait kilim dokuma fabrikalarıdır.

11 T. Adamonis, N. Adomonytė, *Lietuvos dailės ir architektūros istorija*, T. II. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997, p. 273.

12 Litvanya sanatı ve mimarlığı hakkında bilgi veren kitap ve makalelerde bu konu sadece birkaç cümleyle zikredilmiştir. Litvanya'da kilim yapım özellikleri ve Türk motiflerinin etkisi üzerinde yapılmış çalışmalardan bahsederken Trimonienė Rita Regina'nın "Rytietiški ir lietuviški motyvai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rištiniuose kilimuose" makalesinden ve Ringelienė Lina'nın *Kilimai: austinių ir rištinių kilimų istorija: mokomoji priemonė*, (Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010) adlı eserinden de bahsetmek gerekmektedir.

13 Karaneuskaya İrina, "Rukatvornasst, zgornutaya gistoryay", *Mas-tatstva* 11 (227), Minsk, 2001, s. 34–42.

10 *Ag.e.*, s. 527.

Foto. 4 "Antanas Tyzenhauzas'a ait kilim, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı. Vavel sarayı, Krokuva". T. Mańkowski kitabından: *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII w.* Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich, 1954.

R. Trimoniene'in tahminine göre: 'Üslubun değişmesi, Doğu etkisi ve yerel halka ait nakış motiflerinin karışımı belki makul ölçüde oldu. Böylece özel ve sadece Litvanya ustalarına ait bir tarz doğmuştur'¹⁴. Fakat araştırmacının kendisi bugün bile daha net cevap veremiyor, çünkü bu konu hala az araştırılmış durumdadır. Litvanya ve Türk dokumalarında benzeren veya ayrışan motifler üzerinde ileride yapılacak olan ilmi araştırmalarla belki bu sorulara cevap verilebilir. Bu konularda yapılacak olan çalışmaların iki kültür arasındaki sosyoloji, tarih ve sanat tarihi alanlarındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması açısından çok önemli olacağını söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- Adamonis Tadas, Adomonytė Nijolė, *Lietuvos dailės ir architektūros istorija*, T. II. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997.
- , Čerbulėnas Klemensas, *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*, T. I. Vilnius: Moksas, 1987.
- Balčikonis Juozas, *Audinių raštai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.
- Johansenas Rudolfas Brobis, *Menas ir mes*, Vilnius: Vaga, 1975.
- Jurginis J., *Lietuvos meno istorijos bruožai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960.
- Hołubec Mykoła, *Kilim Ukrainiński. Wystawa druga*. Lwów: Z drukarni Naukowego Tow. im. Szewszunki we Lwowie, maj 1936.
- Karaneuskaya İrina, "Rukatvornasst, zgomutaya gistoriyay", *Mastatstva* 11 (227), Minsk, 2001, s. 34–42.
- Kayıpmaz Fahrettin, Kayıpmaz Nacine, Genç Mustafa, *Tarihten günümüze Bergama halıları*, Bergama Belleten, 10, 2001.
- Mańkowski Tadeusz, *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII w.*, Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich, 1954.
- Ringelienė Lina, *Kilimai: austinių ir rištinių kilimų istorija: mokomoji priemonė*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010.
- Tkanina Polska*, pod red. Prof. K. Piwockiego, Warszawa: Arkady, 1959.
- Trimoniene Rita Regina, "Rytietiški ir lietuviški motyvai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rištiniuose kilimuose", *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste. Tarpdalykiniai tyrimai*. Merkienė Irena Regina (ed.) Versus Aureus, 2007, pp. 514–529.
- Sztuka tkacka w Polsce. Dawna i współczesna. Katalog wystawy: wstęp T. Mańkowskiego*, Warszawa, 1938.

¹⁴ *A.g.e.*, s. 527.